

Raushan Saparbayeva

*Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek mlliy
musiq san'ati instituti II bosqich talabasi*

Nodira Haydarova

*Ilmiy rahbar: O'zMMSI "O'zbek maqomi
tarixi va nazariyasi" kafedrası o'qituvchisi*

QORAQALPOQ BAXSHICHILIK SAN'ATINING UZLUKSIZ TA'LIMDAGI AYRIM MASALALARI

Annotatsiya: Maqola qoraqalpoq baxshichilik san'atining ta'lim tizimidagi uzluksizlikni ta'minlovchi ayrim muhim masalalar borasida so'z yuritiladi. Tarbiyalanayotgan yosh baxshi ijrochilarning ta'lim jarayonida yechim talab qiladigan muammolarga taxminiy takliflar keltirilgan. Shuningdek qoraqalpoq baxshichilik san'ati maktabining epik repertuari va respublika baxshi-doston ijrochiligi maktablari haqida mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlari: Baxshi, qoraqalpoq, repertuar, badiha, ijro, ta'lim, an'ana, ustoz-shogird, baxshichilik maktabi, baxshi, doston.

26.04.2018 yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 304-sonli **"Baxshichilik va dostonchilik san'atini yanada rivojlantirish hamda takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"**gi qarori tasdiqlandi. Qarorning ikkinchi bandida - **"2018/2019 o'quv yilidan boshlab Qoraqalpog'iston Respublikasi, Samarqand, Surxondaryo, Xorazm va Qashqadaryo viloyatlaridagi bolalar musiqa va san'at maktablari baxshichilik va dostonchilik yo'nalishi bo'yicha maxsus sinflar ochish hamda mazkur musiqa va san'at maktablari o'quv rejasiga va shtat jadvaliga o'zgartirishlar kiritish"** lozimligi belgilab qo'yilgan. Bugun bolalar musiqa va san'at maktablari ushbu qaror kuchga kirganda ta'lim olishni boshlagan ilk "baxshi"lar maktab bosqichini tamomlaydi.

Qoraqalpoq musiqa san'atida baxshilar o'zlarining ijro repertuari boyligi bilan alohida xalq hurmatiga sazovordir. Baxshilar o'zlarining ijro yo'liga ko'ra birqancha maktablarga ajratilgan va o'z repertuarlariga ega bo'lgan. Qoraqalpoq baxshilarining repertuarida asosan Oshiq turkum "G'arip-Ashiq", "Yusip Axmet", "Go'rug'li" singari dostonlardagi turli bo'limlar va termalar ijro etilgan. Otabobolar avlodidan "Bir dostonni to'liq ijro qila olmagan baxshi, baxshi emas" deya ta'kidlab kelishgan. Baxshi ijrochiligida aynan "Eshpay", "Musa sen yari" nomalarini ijro eta olmasa, baxshi hisoblanmaydi. Baxshilar ijro yo'li keyingi yillarda yanada rivojlanib, asarlarning so'zlar bugungu kunga qadar yetib kelmoqda. Baxshi ijrochi qo'liga Alamoynaq dutorini qo'lga olib ijro etish baxshidan katta ma'suliyat talab etadi. Baxshilar doston ijro etishdan avval jirovlar singari kirish termalarini aytganlar. XIX asrdagi Qoraqalpoq klassik shoiri Ajiniyaz Qosibay o'g'lining "Bozataw" nomli tarixiy poemasidagi baxshilarning kirish termalari fikrimizning dalili bo'la oladi. Bu hunar asrlar davomida og'izdan-og'izga o'tib saqlanib kelmoqda. Bugungi kunda yanada chuqur o'rganilayotganligi sababli baxshichilik san'atida ustoz-shogird an'analari muhim ahamiyatga ega.

Qoraqalpoq baxshichilik maktabning negizi sifatida XIX asrning o'rtalarida yashab ijod qilgan hamda qoraqalpoqlar orasida jirovchilik, keyinchalik baxshichilik hunarini mukammal o'zlashtirgan mohir, atoqli baxshilar - Aqimbet baxshi, Edenbay baxshi, Suyew baxshi va Orolli o'zbek baxshilarni alohida ta'kidlash joiz. Ular o'z repertuarlari bilan jirov-baxshi san'ati rivojlanishiga solmoqli hissa qo'shganlar va ushbu soha tarixida o'z o'rinlari mavjud. Yuqorida nomlari zikr etilgan baxshi-jirov ijrochiligi hunarmandlarining repertuari nafaqat dostonlar balki: "Adin'nan", "Eshbay", "Nalish", "Mun'qalmas", "Megzer", "Tabriz", "Xoja bala", "G'ulpaq", "Bes Perde", "Jekke basli", "Tarlan", "Jetti asirim", "Ilg'al", "Kunxoja", "Sanali geldi", "Alaqayis", "Musa", "Demir donli", "U'sh top", "Qiyalim",

“Musa sen yari”, “Kelte nalish”, “Sharqipa‘lek“, “Qosha da‘ s”, “Xoja bag‘man” kabi ko‘plab qo‘shiq va termalar ham o‘rin.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida madaniyat va san‘at yo‘nalishlarida faoliyat boshlagan dastlabki ta‘lim maskan Nukus shahridagi 1-sonli bolalar musiqa va san‘at maktabi bo‘lib, ushbu maskan 1937-yili Qoraqalpog‘istonning avvalgi poytaxti To‘rtko‘l shahrida “Vokal – musiqa” bilim yurti ochilgan. Musiqa va san‘at yo‘nalishida boshlang‘ich ta‘lim ham muhim ahamiyatga ega ekanligi inobatga olinib 1939-yili musiqa maktabi sifatida qayta tashkillangan. Ushbu ma‘lumot markaziy Davlat arxivida saqlangan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasi boshqarmasining 1987-yil 28-apreldagi 12-13/99-sonli qaror bilan muhrlangan. Ta‘lim maskanning birinchi direktori U. Prenov. Maktab qoraqalpoq san‘ati tarixida yagona musiqiy ta‘lim maskani bo‘lgan. Musiqa maktabga iste‘dodli yoshlar qobiliyatiga ko‘ra sarab olingan. Respublikamizning turli hududlaridan tajribali ustozlar, kompozitorlar, rejissiorlar chaqirilgan. Ular orasida Ikkinchi jahon urushi boshlanish arafasida Leningrad konservatoriyasidan Toshkentga evakuatsiya qilingan kompozitor, dirijyor, musiqa o‘qiytuvchisi Maksimilian Osipovich Shteynberg (22.06.1883 Rossiya – 6.12.1946 Leningrad), O‘zbekiston SSSRda xizmat ko‘rsatgan artist, kompozitor, To‘rtko‘l, Qoraqalpog‘iston teatri orkestri dirijyori Bogdan Davidovich Tumanyan (15.11.1881 Ozarbayjon -12.09.1975 Toshkent), Braylovskiy, Kiev Konservatoriyasining professori, kompozitor, dirijyor Grigoriy Isakovich Kompaneyets (1881-1959), rus kompozitori, qoraqalpoq xalq artisti Viktor Georgiyevich Shafarnikov (23.02.1908 Toshkent – 1979 Moskva) kabi mutaxassislar bo‘lajak kadrlarni tayyorlashda samarali mahnat qilganlar. Maktab tashkil etilgan davrdan boshlab, 1941-1945-yillarda ta‘lim olgan Respublikamizda tanilgan atoqli san‘at fidoiylarini aytib o‘tish joiz. San‘atshunoalik fanlari kandidati, Berdaq nomidagi davlat mukofoti sovrindori Tajigul Adambayeva, Toshkent davlat Konservatoriyasi professori I.Ibragimov, Qoraqalpog‘iston xalq artisti Kamoliddin Mengliboyev, Kompozitorlar ittifoqining a‘zosi Kamil Utegenov, Qoraqalpog‘iston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi Qalli Ayimbetov va boshqalar.

Qoraqalpog‘iston Respublikasining poytaxti Nukus shahri deb belgilangani sababli maktab 1946-yili Nukusga ko‘chirildi. XX asr ikkinchi yarmida qoraqalpoq musiqa madaniyatida yana bir tarixiy voqea - xalqimiz turmushining ajralmas qismiga aylangan madaniyat va san‘atini yanada rivojlantirish maqsadida Qoraqalpog‘iston Respublikasi hukumatining 1960-yil 7-iyul 301- sonli qaror bilan Nukus musiqa san‘at bilim yurti ochildi. Qoraqalpog‘iston Respublikasining musiqa madaniyati sohasidagi ehtiyojlarni bartaraf etish, sohaga maxsus ma‘lumotga ega mutaxasislarni tayyorlash yo‘lida 1960-1961-yillari A.Juzimbetov, 1961-1963-yillari T.Adambaevlar ushbu bilim yurtiga rahbarlik qilganlar. Ushbu ta‘lim maskani 1963-yili Nukus musiqa xoreografiya bilim yurti deb o‘zgartirilib, 1963-1969-yillari I.Martinov, 1969-1985-yillari K.Abdireymovalar rahbarlik qildi. O‘tgan davr mobaynida 1973-yil J.Shamuratov nomidagi Nukus san‘at bilim yurti nomiga o‘zgartirilgan. 1985-1999-yillar oralig‘ida M.Kamalov, 1999-2005-yillarda N.Muxammeddinovlar Nukus san‘at bilim yurtiga rahbarlik qildi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 14-avgustdagi “Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarning material-texnik bazasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 338-sonli qaroriga muvofiq 2003-yili Nukua san‘at kolledji, 2005-yildan boshlab esa Nukus Madaniyat va san‘at kolledji deb nomlandi va bu davrda T.Davletmuratova rahbarlik qilgan.

Mustaqilligimiz sharofati bilan 1992-yil J.Shamuratov nomidagi Nukus san‘at bilim yurtida “Milliy musiqa” bo‘limining ochilgan bo‘lib, ushbu bo‘limning ochilishi hamda asrlar davomida rivojlangan xalqimizning og‘zaki an‘anadagi asarlarini, qoraqalpoq xalqining boy milliy musiqa me‘rosini tiklash, avloddan-avlodga professional darajada yetkazishda M.Kamalovning hissasi juda katta. M. Kamalov yoshlar orasida unutilib borayotgan milliy me‘rosimizni saqlab qolish, kelajak avlodga malakali kadrlarni yetqizib berish uchun dargohga taniqli ijrochi va sozandalar- G.Tilewmuratov, T.Qurbanov, N.Qosekeyev, G‘.Utemuratov (Baxshilar), K.Tinibayev (baxshi, sozanda), J.Sirimbetov (jirov), T.Pirlepesova shinqobiz), larni ishga taklif qilgan va ular yoshlarga dostonlar, xalq qo‘shiqlarini ijro qilish, soz chalish usullarini tinimsiz mehnat qilib o‘rgatdilar. Natijada esa bugungi kunga qadar xalqimizning me‘rosi dunyo sahnalarida tanilib o‘z nufuziga ega bo‘lib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasining jamiyat hayotidagi o‘rni va ta’sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020-yil 26-maydagi PF-6000-son Farmoniga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi tizimida O‘zbekiston davlat konservatoriyasining “O‘zbek maqom san’ati fakulteti” hamda O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat institutining tegishli ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari negizida maqom ijrochiligi, baxshichilik va katta ashula yo‘nalishlari bo‘yicha kadrlar tayyorlovchi tayanch oliy ta’lim muassasasi- Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek Milliy musiqa san’ati instituti (keyingi o‘rinlarda- institut) tashkil qilindi.

Institutimiz 2020-yili o‘z faoliyatini boshlagan bo‘lsa, bu yerda Qoraqalpoq baxshichilik va dostonchilik san’atini o‘rgatish bo‘yicha ustoz-o‘qituvchilardan hozirda O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti teatr san’ati fakulteti, musiqali teatr san’ati kafedrasida professori Usnatov Rashid Jaksilikovich va “Umid uchquni” ko‘krak nishoni sohibi Zinatdin Nuratdinovlar o‘z bilim-malakalarini yoshlarga berib kelyotgan bo‘lsa, bugungi kunda ushbu professor-o‘qituvchilar safiga “Qoraqalpog‘iston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi”, “Muxalles” baxshilar va sozandalar ansambli sobiq a‘zosi Injigul Saburova va “Zulfiya” nomidagi Davlat mukofoti sohibasi Dinara Nuratdinovlar ham o‘z bilimlarini yosh avlodga bo‘lishib kelmoqda.

Maqola yozishdan asosiy maqsad – Yunus Rajabiy nomidagi o‘zbek milliy musiqa san’ati instituti “Xalq ijodiyoti (baxshichilik-dostonchilik)” kafedrasining talabalarga ta’lim berish tizimida kuzatilayotgan muammolarga fikr – mulohaza bildirishdan iborat. Qoraqalpoq baxshichilik maktabida ta’lim olib, oliy ta’limga kelgan yosh avlodning bir nechta masalalarda duch kelayotgan muammolari mavjud:

- qoraqalpoq maktabi misolida o‘rta va oliy ta’lim tizimidagi “baxshichilik, dostonchilik” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha yakka va guruhli darslarning maqsadli, uzluksiz ta’lim tamoyili asosida shakllanmayotgani;

- professor-o‘qituvchilarning ta’lim berish, o‘qitish uslubiyoti zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslanmagani hamda bilim berishdan kutilayotgan saviya darjasi samarasizlashib borayotgani;

- Repertuar tanlash masalalari. Ya’ni har qanday sohada ta’lim oddiydan murakkabga yo‘naltiriladi. Baxshi-dostonchilik yo‘nalishida maktab, o‘rta ta’lim va oliy ta’lim repertuari guruhlanmagani;

- Asar ijrosida intellektual qobiliyatidan kelib chiqib, individual yondoshgan holada badixalastirish (improvizatsiyalash) muammolari. Ya’ni yetuk ustozlar ijro namunalari aslini saqlagan holda, ijrochi texnik va ovoz diapazonidagi imkoniyatidan kelib chiqib badihalashda erkinlik mavjud emasligi. O‘rta va Oliy ta’limda bir maktab repertuaridagi bir xil asarni boshqa maktab vakilasi tan olmaslik yoki hurmatsizlarcha munosabat bildirish ijrochilik madaniyatida uchrab turayotgani achinarli hol. Tan olmayotgani shaxsiy xulosasi lekin, noto‘g‘ri ijro deya yosh avlodga targ‘ib qilinayotgani ustoz-shogird an‘analariga zid ekanini alohida ta’kidlash joiz.

Ushbu fikr-mulohazamga misol tariqasida Genjebay Tileumuratov maktabi yo‘lidagi “Bes perde” nomasiga aytilgan Ustoz Genjebay Tilewmuratov uning shogirdi “O‘zbekiston xalq baxshisi” G‘ayratdin Utemuratov uning shogirdi “Muxalles dutorchilar ansambli a‘zosi Zamira Ibragimovalar ijrolarini bevosita tinglab tahlil etilganda ham badihalastirishga ijro imkoniyatidan kelib chiqib, erkin yondoshilganini kuzatish mumkin. Dastlabki Ustoz Genjebay Tilewmuratov ijrosi va ikkinchi G‘ayratdin Utemuratovning ijrolarida nomalar qo‘lida oz farq qilayotgani, uchinchi Zamira Ibragimova ijrosida esa temp (sur‘at) sekinlashib, asarning avj qismida tovushni yuqoridagi ikki ijroga nisbatan ko‘proq ushlab turayotganini kuzatish mumkin. Lekin asar, nomaning asosi saqlangan deyarli o‘zgarmagan. Umumiy tasvirda esa ma’lum darajada farq bo‘layotganining sababi har bir ijrochining ijro mahorati va ovoz imkoniyatlari har xilligidadir.

Oliy ta’lim dargohida bilim berayotgan ustozlar o‘z maktab yo‘nalishidagi boshqa ustozlarning ijro yo‘llaridan qanchalik xabardor ekani, amaliy va tarixiy-nazariy bilim darajasi ustida muntazam ishlashi ham biz yosh avlodga qiziq.

Xulosa o‘rnida shuni alohida ta’kidlash joizki, bugun “oliy ma’lumotli baxshi-doston ijrochi”larining ilk bitiruvchilari oliy dargohni tamomlash arafasida turibdi. Yunus Rajabiy nomidagi o‘zbek milliy musiqa san’ati instituti “baxshi, doston” ijrochi ilk qaldirg‘ochlari nafaqat institut balki Respublika baxshi san’ati fidoiylarining katta yutug‘idir. Musiqa maktablar, keyinchalik o‘rta bo‘g‘inda baxshichilik san’atini o‘rganib va nihoyat oliy ta’lim darajasiga yetib kelganda nufuziga yarasha bilim saviyasi hamda ta’lim jarayoni zamonaviy pedagogik texnologiyalar talabiga javob bersa yanada maqsadga muvofiq bo‘lishi shak-shubhasiz. Biz baxshi ijrochilarning, nafaqat biz balik kelajakdagi talabalar, Respublikamizdagi baxshichilik yo‘nalishida tahsil olayotgan barcha o‘quvchilarning ham katta yutug‘i bo‘lishiga ishonchimiz komil. Doim natija, samaradorlik, talabalardagi qiziqish doirasiga ham e’tibor qaratilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qaraqalpaq Muzika Tariyxi A.Nadirova “Sano-standart” baspasi Toshkent-2018
2. Революцияга шекемги Каракалпак Музыкасы Тажигул Адамбаева “Каракалпакстан” баспасы Нокис-1976
3. WWW.Lex.uz